

Концептуальна модель екотуристичного потенціалу природоохоронної території

*Роботу виконано на кафедрі фізичної географії
ВНУ ім. Лесі України*

Охарактеризовано сутність екологічного туризму, природоохоронної території, екотуристичного потенціалу природоохоронної території. Запропоновано концептуальну модель екотуристичного потенціалу природоохоронної території.

Ключові слова: екологічний туризм, природоохоронна територія, екотуристичний потенціал природоохоронної території.

Mishchenko O. V. Conceptual Model of the Ecological Natural Restricted Territory Potential. The essence of the ecological natural restricted territory tourism of the ecological potential of the natural restricted territory is examined in the article. The conceptual model of the ecological restricted territory potential is offered.

Key words: ecological tourism, natural restricted territory, ecological restricted territory potential.

Постановка наукової проблеми та її значення. Фундаментом природокористування території є її ресурси, сукупна продуктивність яких відображається в їхньому потенціалі. Виявлення й оцінювання екотуристичного потенціалу на природоохоронних територіях є одним із найважливіших завдань екологічного туризму. Модель екотуристичного потенціалу природоохоронної території дає можливість правильно налагодити екотуристичну діяльність, створити якісний екотуристичний продукт.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблематики. У нашій країні термін “екологічний туризм” з’явився в середині 80-х років у Бюро міжнародного молодіжного туризму (БММТ) “Спутник”, коли фахівці розробили туристичні маршрути, які називались екотури. Ці маршрути вперше в країні офіційно названі маршрутами екологічного туризму [12, 114].

Є численні наукові напрацювання щодо визначення сутності екотуризму як системи взаємовідносин людини з природою [3, 5, 6, 7, 10, 15]. Проте єдиного визначення екологічного туризму немає. Нерідко виникає плутанина між поняттями “екологічний туризм” та “екологічність туризму”. Існує кілька підходів щодо території здійснення екологічного туризму.

Екотуристичний потенціал та специфічні риси екотуристичного продукту досліджувались О. Ю. Дмитрук [6]; А. В. Дроздов, оцінюючи екотуристичний потенціал, важливе місце відводить технологіям ведення турбізнесу й умовам їх здійснення [7]; Т. К. Сергєєва вважає, що, розвиваючи екологічний туризм, необхідно дослідити, які ресурс має природоохоронна територія [15].

Аналіз зібраних сьогодні теоретико-методологічних положень дає змогу акцентувати увагу на певних проблемних питаннях:

- 1) концепція дослідження екотуристичного потенціалу природоохоронної території перебуває на початковій стадії становлення;
- 2) наявна непропорційність розвитку складових частин екотуристичного потенціалу;
- 3) немає єдиного визначення понять “екологічний туризм”, “екотуристичний потенціал” природоохоронної території;
- 4) відсутнє єдине обґрунтування функціональної структури екотуристичного потенціалу природоохоронної території.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування суті екотуристичного потенціалу природоохоронної території й побудова його концептуальної моделі.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі завдання:

– у контексті моделювання екотуристичного потенціалу природоохоронної території важливо визначити сутність понять “екологічний туризм”, “природно-ресурсний потенціал”, “природно-рекреаційний потенціал”, “екотуристичний потенціал природоохоронної території”;

– для системного вивчення екотуристичного потенціалу природоохоронної території потрібно розкласти його на складові частини та дослідити зміст кожної з них;

– для створення концептуальної моделі екотуристичного потенціалу природоохоронної території необхідно провести функціональний аналіз усіх ресурсів, здатних виконувати природоохоронні та соціально-економічні функції й задовольняти потреби туристів.

Методи та методологія досліджень. Методологічною основою дослідження слугували положення суспільної географії, фізичної географії, рекреаційної географії та географії туризму. Дослідження проведено на основі *системного підходу*, який трактує екотуристичний потенціал природоохоронної території як цілісну систему, що має теоретичне й прикладне значення. Для розв’язання завдань застосовано такі методи: *аналізу, синтезу, порівняння, моделювання й ін.*

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Екологічний туризм не пов’язаний із масовим туризмом. Для нього характерні малі туристичні потоки, їх низька щільність й орієнтація на природоохоронні території.

Одним із перших запропонував визначення екологічного туризму Гектор Цебаллос-Ласкурейн. Він пояснював його як природний туризм у відносно недоторкані куточки природи [18]. І. В. Зорін і В. А. Квартальнов відзначають, що екотуризм, орієнтований на використання недоторканої природи із залученням екологічних технологій, що мінімізують навантаження на природне середовище, має виховне та рекреаційне значення [10]. В. І. Бережних вважає, що будь-який вид туризму, пов’язаний з використанням природних ресурсів, є екотуризмом [3]. Проте хіба можна назвати екотуризмом відпочинок на природі з метою звільнення нервової системи від повсякденних стресів? Т. К. Сергеева відзначає, що національні природні парки й інші природоохоронні території є основним ресурсом для розвитку екологічного туризму [15]. В. І. Гетьман розглядає національні природні парки і біосферні заповідники як об’єкти здійснення екотуризму [5]. О. Ю. Дмитрук пояснює пріоритетність екотуризму підвищеною увагою туристів до малозмінених природних територій [6].

Ці трактування не мають єдності щодо території, де безпосередньо проходить подорож, відпочинок. У 1983 р. Всесвітня туристична організація (ВТО) підготувала й підписала декларацію про взаємозв’язок туризму й охорони навколишнього середовища. Підписання цієї декларації відіграло важливу роль у розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Зміст поняття “екологічний туризм” не вичерпується спогляданням недоторканої природи. Слід зауважити, що більшість недоторканих природних територій є природоохоронними. Зараз у світі існує понад 30 тис. територій, що, відповідно до класифікації Міжнародного союзу охорони природи, повинні бути віднесені до природоохоронних [4]. Екотуризм на природоохоронних територіях приносить значний дохід, стає важливим видом економічної діяльності. Ми розглянули й систематизували трактування, які найчастіше трапляються і точно відображають сутність поняття “екотуризму”. Отримане таким чином синтетичне визначення можна сформулювати так: екотуризм – це вид туризму, що базується на туристичному попиті з урахуванням пропускну здатності території, розвивається і функціонує на природоохоронних територіях із дотриманням природоохоронних норм та технологій під час виконання екологічних турів і програм. Основними мотивами його є охорона та відтворення природних ресурсів, екологічна освіта населення, економічні перспективи розвитку регіону (області), підвищення життєвого рівня місцевого населення.

У науковій літературі часто трапляються такі поняття: “природно-ресурсний потенціал”, “природно-рекреаційний потенціал”. Значення цих термінів не збігається за своїм змістом сутністю другого слова цього словосполучення.

Потенціал (від латинського *potentia* – сила) в широкому розумінні означає сукупність усіх засобів, умов, можливостей, які використовуються для досягнення певної цілі.

Істотний внесок у розвиток учення про природно-ресурсний потенціал території зробили фізико-географи Д. Л. Арманд, В. І. Галицький, А. Г. Ісаченко, О. М. Маринич, В. Б. Сочава, В. С. Преображенський, які дослідили теоретико-методологічні й прикладні основи оптимізації природного середовища (геосистем) на ландшафтній основі. А. Г. Ісаченком, а згодом В. І. Галицький розробили методологічні основи комплексної оцінки оптимізації природного середовища, що

включають ресурсний і екологічний аспекти. На думку А. Г. Ісаченка, класифікація ландшафтів і ландшафтне районування становлять наукову основу для класифікації природно-ресурсних потенціалів [11].

В. П. Руденко трактує природно-ресурсний потенціал території як об'єкт економіко-географічних досліджень. Сукупна продуктивність природних ресурсів становить сутність і концептуальний зміст поняття природно-ресурсного потенціалу території. Він підкреслює цілісність природно-ресурсного потенціалу й території та характеризує його як систему взаємопов'язаних компонентів – зміна одного з них приводить до зміни у функціонуванні інших і навпаки [14].

Поняття природно-рекреаційний потенціал трактується неоднозначно:

- сукупність усіх видів природних ресурсів регіону з урахуванням їх якості, транспортно-експлуатаційної доступності й економічної доцільності господарського використання [8; 9];

- система природних і суспільних об'єктів, їх властивостей і відношень, які можуть використовуватись або використовуються для цілей оздоровлення чи відновлення, поповнення, розширення чи нагромадження (аккумуляції) духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду її діяльності час [7];

- визначається територіальними, часовими межами, технічними, науковими, фінансовими можливостями освоєння та експлуатації, здатністю задовольняти рекреаційні потреби суспільства [16].

Отже, природно-рекреаційний потенціал наповнює ресурсну складову частину функціональними аспектами рекреації. Об'єктом дослідження може виступати система – природне середовище, територіальна рекреаційна система, окремі її підсистеми, елементи підсистем.

Аналізуючи сутність екотуристичного потенціалу природоохоронної території, необхідно проаналізувати властивості систем, їх зв'язки, що зумовлюють його організацію. За визначенням А. В. Дроздова, екотуристичний потенціал – це сукупність ресурсного потенціалу, технологій ведення бізнесу [7].

О. Ю. Дмитрук під екотуристичним потенціалом природоохоронної території розуміє сукупність усіх приурочених до неї екотуристських ресурсів – природних й антропогенних об'єктів, явищ, властивостей, засобів, можливостей та умов, придатних для формування екотуристичного продукту й здійснення відповідних екологічних турів, екскурсій, програм тощо [6, 43].

Екотуристичний потенціал природоохоронної території (ЕПТТ) ми пояснюємо як єдність природоохоронної території, умов та засобів, здатних виконувати природоохоронні та соціально-економічні функції й задовольняти потреби туристів завдяки різним видам екотуристичної діяльності. Природно-ресурсний потенціал є частиною екотуристичного потенціалу природоохоронної території. Окремі властивості чи функціонально-геопросторові відношення в межах певної природоохоронної території є структурними складовими частинами її екотуристичного потенціалу. Його цілісність визначається закономірним сполученням взаємозумовлених природних та соціально-економічних зв'язків, які поєднують усі природні ресурси в територіальній єдності. Усю множину елементів (ЕПТТ) доцільно розділити на три системи:

- природоохоронні території;
- умови;
- засоби.

Чітка класифікація категорій *охоронних об'єктів і територій* у світі відсутня. Розподіл за категоріями охоронних природних об'єктів та територій розроблений у Законі України про природно-заповідний фонд. У ст. 9 цього Закону вказується, що одним із видів використання територій і об'єктів природно-заповідного фонду є використання їх в оздоровчих та інших рекреаційних цілях за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого цим законом та іншими законодавчими актами [13, 63]. До природоохоронних територій та об'єктів належать природні й біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи тощо. Вони повинні мати певне інфраструктурне забезпечення – адміністративні, наукові, охоронні, допоміжні структури, які реалізують основні настанови екологічного туризму: невиснажливе рекреаційне природокористування, екологічну освіту, належну охорону природної території.

Умови здійснення екологічного туризму формують такі чинники: кліматичний, рівень заповідності території, ландшафтна репрезентативність, гідрологічна цінність, флористична та фауністична репрезентативність, економічний, соціальний (схема 1).

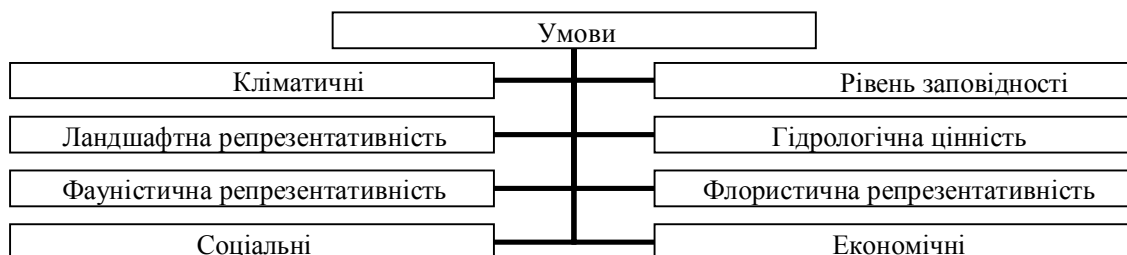

Схема 1. Умови здійснення екологічного туризму

Кліматичні умови є одним із провідних чинників, що забезпечують організацію екологічного туризму. Для оцінювання кліматичних умов досліджують ступінь впливу кліматичних показників на людину. До чинників, які визначають кліматичні умови території, належать: радіаційний і світловий режими, атмосферна циркуляція, атмосферний тиск, вітровий режим, вологість повітря.

Для виявлення рівня заповідності природоохоронної території І. Загороднюк, В. Хоменко використовували кумулятивний індекс заповідності території (i), який визначається за формулою:

$$i = \frac{\sqrt{n^2 + s^2}}{S}, \quad (1)$$

де n – кількість заповідних територіальних одиниць;

s – сумарна площа природоохоронних територій, тис. га;

S – загальна площа області, тис. км² [9].

Ландшафтну репрезентативність, тобто представленість у мережі природоохоронних територій основних елементів ландшафту певної території, оцінюють за п'ятибальною шкалою: 1 бал – низька, 2 бали – задовільна, 3 бали – достатня, 4 – висока, 5 балів – дуже висока [1].

Флористичну репрезентативність й унікальність природоохоронних територій оцінюють відношенням кількості рідкісних видів рослин на природоохоронній території до кількості рідкісних видів рослин у регіоні [2].

Фауністичну репрезентативність й унікальність території можна оцінювати за такими показниками:

- кількість видів, які занесено до Червоної книги України;
- кількість видів, які занесено до міжнародних та європейських червоних списків;
- кількість регіонально рідкісних видів фауни;
- як місце гніздування та розмноження птахів;
- як місце нересту цінних порід риб тощо [2].

Гідрологічну цінність природоохоронних територій оцінюють за такими критеріями:

- водоресурсність;
- типовість (репрезентативність) водних об'єктів;
- рідкісність й унікальність гідрологічних явищ та водних об'єктів [2].

Соціальні умови здійснення екотуризму – своєрідність місцевого населення (мова, традиції, культура, релігія), належна підготовка висококваліфікованих фахівців – менеджерів екологічного туризму.

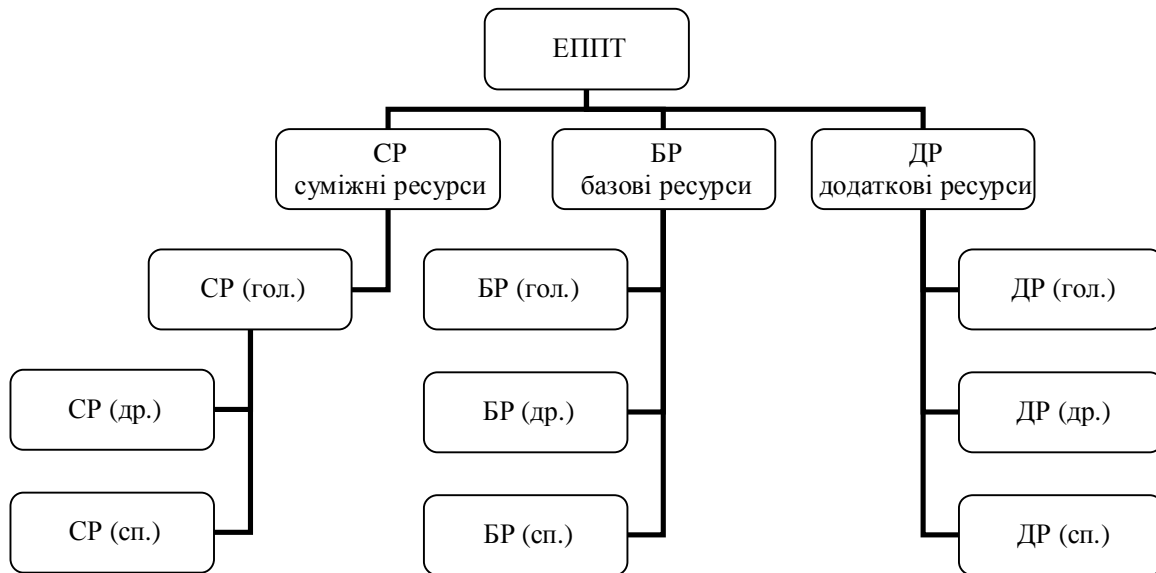
Економічні умови розвитку екотуризму – рівень економічної стійкості області (регіону), можливість створення додаткових джерел доходів для місцевих жителів за рахунок модернізації нинішньої інфраструктури туризму. Важливо відзначити, що економічну цінність мають ресурси природоохоронної території, створюючи можливість розвитку екотуризму, який здатний приносити великі доходи.

До засобів екотуризму належать: екооб'єкти розміщення туристів (обладнані наметові містечка, пристанища, хатинки лісника, екокепінг тощо); екологічні види транспорту – велосипедний, кін-

ний, водний (катамарани, човни, байдарки та ін.); екологічні продукти харчування, у забезпеченні якими слід відзначити роль місцевого населення (схема 2).

Схема 2. Засоби здійснення екологічного туризму

У контексті нашої роботи модель ЕППТ (схема 3) включає власне базові, додаткові ресурси території, а також систему суміжних підсистем.

Схема 3. Модель екотуристичного потенціалу природоохоронної території

Система базових ресурсів (БР) екотуристичного потенціалу природоохоронної території включає:

- головні складники (БР гол.): природоохоронну територію та її природно-ресурсний потенціал (земельний фонд, клімат, лісо-озерні ресурси, мінеральні води, лікувальні грязі, ресурси рослинного покриву тощо);
- другорядні складники (БР др.): заповідність, ландшафтна репрезентативність, гідрологічна цінність, флористична та фауністична репрезентативність території;
- супутні складники (БР сп.): загальна кількість днів у році для організації всіх видів еко-туризму, техніка безпеки.

Система додаткових ресурсів (ДР) екотуристичного потенціалу об'єднує:

- головні складники (ДР гол.) – соціально-економічна, а саме фінансова стабільність регіону, до складу якого належить природоохоронна територія, забезпеченість кадрами відповідної фахової підготовки;
- другорядні складники (ДР др.) – інформаційно-комунікативна, транспортне забезпечення;
- супутні складники (ДР сп.) – об'єкти розміщення туристів, організація харчування, участь місцевого населення в забезпеченні туристів продуктами харчування.

Система суміжних ресурсів (СР) складається з підсистем:

- головні (СР гол.) – культурно-освітній рівень туристів;
- другорядні (СР др.) – попит туристів на різні види екотуризму (науковий, пізнавальний, оздоровлювально-лікувальний, пригодницький, спортивний);
- супутні (СР сп.): рівень доходів та платоспроможність туристів, цінові параметри еко-туристичного продукту, попит на екотуристичні послуги.

Висновки й перспективи досліджень. Проведені дослідження дали змогу уточнити зміст понять “екологічний туризм” й “екотуристичний потенціал природоохоронної території”. Запропонований зміст понять дає можливість визначити напрямки розвитку екологічного туризму. У кожному конкретному регіоні вони будуть мати свої особливості, зумовлені специфікою регіону. Тому розробка напрямів розвитку екотуризму доцільна в межах комплексних регіональних програм розвитку туризму.

Ієрархічність екотуристичного потенціалу природоохоронної території визначається місцем досліджуваної території в межах регіону. На її основі можна здійснювати районування за рівнем насиченості території базовими, додатковими та суміжними ресурсами.

Територіальна прив'язаність екотуристичного потенціалу зумовлює його індивідуальні ознаки, надає йому системного утворення, що має теоретичне й практичне значення.

Для розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях потрібно створити туристичний продукт, для чого слід визначити, які ресурси має природоохоронна територія. Інвентаризація ресурсів повинна супроводжуватися складанням каталогу ресурсів. Ця інформація може використовуватися під час формування рекламного продукту, оформлення серії типових брошур для туристів, для складання спеціального довідника для туроператорів.

Дослідивши екотуристичний потенціал природоохоронної території, важливо визначити цільову аудиторію, для якої певні варіанти екотуристичного продукту є найбільш привабливими – це питання стане метою наших подальших досліджень.

Література

1. Актуальні проблеми створення Надслучанського регіонального ландшафтного парку та перспективи їх вирішення // Матеріали наук.-практ. семінару.– Рівне: РДТУ, 1999.– 99 с.
2. Андриенко Т. Л., Плюта П. Г., Прядко Е. И., Каркуциев Г. Н. Социально-экологическая значимость природно-заповедных территорий Украины / АН УССР. Ин-т ботаники им. Н. Г. Холодного.– К.: Наук. думка, 1991.– 160 с.
3. Бережных В. И. И все таки – что такое экотуризм? // Туризм: практика, проблемы, перспектива.– 1999.– № 5.– С. 16–17.
4. Бищоп К., Грин М., Филлипс А. Модели национальных парков.– М.: Изд-во ЦОДП.– 2000.– 216 с.
5. Гетьман В. І. Екотуризм у національних парках // Еколог. вісн.– 2002.– № 7–8.– С. 24–27.
6. Дмитрук О. Ю. Урбанізація та екологічний туризм: теорія і практика конструктивно-географічного дослідження: Навч. посіб.– К: Вид.-полігр. центр “Київ. ун-т”, 2002.– 76 с.
7. Дроздов А. В. Эколого-туристический потенциал: определение, компоненты, оценка // Актуальные проблемы туризма – 99; Социальные проблемы туризма в малых и средних городах. Перспектива развития туризма в Северо-Восточном Подмоскowie: Сб. докл. и тез. сообщ. науч.-практ. конф. 16 апр. 1999 г.– М.: Изд-во РМАТ, 1999.– С. 214–220.
8. Долішній М., Мошенець О. Ринкові механізми регіонального управління // Регіон. економіка.– 2001.– № 1.– С. 7–15.
9. Загороднюк І., Хоменко В. Фауна України у Червоній книзі Української РСР.– К.: Ойкумена, 1995.– № 1–2.– С. 95–99.
10. Зорин І. В., Квартальнов В. А. Энциклопедия туризма: Справочник.– М.: Финансы и статистика, 2000.– 285 с.
11. Исаченко А. Г. Ландшафтная структура экономических районов СССР // Изв. Всесоюз. геогр. о-ва.– 1988.– Т. 120.– Вып. 1.– С. 14–32.
12. Міщенко О. В. Екологічний туризм як системне явище: обґрунтування сутності та складових формування // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер.: Географія.– Т.– № 2.– 2006.– С. 113–117.
13. Про природно-заповідний фонд України: Закон України, 16 черв. 1992 р. // Відом. Верхов. Ради.– 1992.– № 34.– 502 с.
14. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України.– Л.: Світ, 1993.– 240 с.
15. Сергеева Т. К. Экологический туризм: Учебник.– М.: Финансы и статистика, 2004.– 360 с.
16. Черчик Л. М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України.– Луцьк: Вид. центр ЛДТУ, 2006.– 120 с.
17. Шаблій О., Шаблій З. Нові підходи до категорії “рекреаційний потенціал” // Проблеми регіон. політики: Зб. наук. пр.– Л., 1995.– С. 83–88.
18. Ceballos-Lascurain H. The Future of Ecotourism // Mexico journal.– 1988.– 17 January.

Ел. адреса:

Kazminaalena @ rambler.ru

Статтю подано до редколегії
10.01.2008 р.

